

ЗНАЧЭННЕ СЛОВА

Значэнне слова (унутраны сэнс, план зместу) звязана з прадметам абазначэння і з паняццем. Значэнне адлюстроўвае разнастайнасць свету, якая выражаецца ў выглядзе сувязі гучання слова (формы) і яго сэнсавай суаднесенасці (зместу). Самастойнае (паўназначнае) слова заўсёды мае рэальны змест, або лексічнае значэнне. Так, лексічнае значэнне слова *радзіма* можна вызначыць як ‘краіна, якая гістарычна належыць пэўнаму народу і якую гэты народ насяляе; бацькаўшчына’. У словах службовых часцін мовы лексічнае значэнне рэалізуецца пры ўжыванні з самастойным словам. Па граматычных законах мовы кожнае самастойнае слова можа звязвацца з іншымі словамі – у гэтым выпадку яно мае не толькі лексічнае, але і граматычнае значэнне.

У залежнасці ад спосабу намінацыі (лац. *nomi-nativus*) лексічныя значэнні бываюць прамымі і пераноснымі. Прамое значэнне непасрэдна адлюстроўвае рэчаіснасць: *ельнік* ‘яловы лес’, *засцвергалны* ‘які служыць для засцярогі ад чаго-небудзь’, *кідаць* ‘штуршком прымушаць ляцець, падаць тое, што знаходзіцца ў руцэ (у руках)’. Пераноснае значэнне адлюстроўвае рэчаіснасць апасродкавана, з’яўляючыся праз прамыя значэнні і часта абумоўлена кантэкстам: *іскра полымя* – *іскра надзеі*, *залаты медаль* – *залаты чалавек*, *хлопчык ідзе* – *газітнік ідзе*. У сказе *Янка Купала – зорка першай велічыні не толькі у Беларускай паэзіі, але і ва ўсім літаратурным свеце* (У.Юрэвіч) слова *зорка* ўжыта ў пераносным значэнні ‘пра чалавека вялікага таленту, які праславіўся сваёй дзейнасцю’. У сказе *Неба было ўсыпана зоркамі, чыбы зернямі залатой пшаніцы* (І.Навуменка) слова *зорка* мае прамое значэнне ‘нябеснае цела’.

Паводле лексічнай спалучальнасці ёсць свабодныя і несвабодныя (звязаныя) значэнні. Свабодныя значэнні ўласцівы словам з неабмежаванай спалучальнасцю: *бацькоўская хата*, *вясковая хата*, *хата ў мястэчку*, *пабудаваць хату* і інш. Сярод лексічна несвабодных вылучаць дзве групы значэнняў слоў – фразеалагічна звязаныя і сінтаксічна абумоўленыя. Фразеалагічна звязанае значэнне рэалізуецца толькі ў складзе фразеалагічных спалучэнняў. Напрыклад, у спалучэннях *лістам слаць*, *(слацца)*, *на белым свеце*, *сабаку з’еў* словы *лістам*, *белым*, *сабаку* маюць фразеалагічна звязаныя значэнні толькі ў спалучэнні са словамі *слаць* *(слацца)*, *свеце*, *з’еў*. Сінтаксічна абумоўленае значэнне выяўляецца ў словах пры іх адметнай сінтаксічнай функцыі ў сказе. Напрыклад, у ролі выказніка некаторыя словы (*варона*, *жук* і інш.) набываюць сінтаксічна абумоўленае значэнне: *варона* ‘нерастаропны, нехлямяжы чалавек’ (*Бронік ці Алесь... Яны ўсе круціліся ля Івана. А той варона.* – А.Кудравец); *жук* ‘хітры, пранырлівы чалавек’ (“*Жук гэты Адзюрыха*”, -- *думае Саша.* – І.Навуменка).

У залежнасці ад ступені замацаванасці лексічнага значэння вылучаюць моўныя і аказіянальныя (маўленчыя) значэнні. Моўныя значэнні фіксуюцца ў тлумачальных слоўніках, словы з аказіянальнымі значэннямі маюць абмежаваную сферу выкарыстання – маўленне некаторых асоб або пісьменнікаў. У мастацкіх тэкстах словы з аказіянальнымі значэннямі ствараюць адметнасць індывідуальна-аўтарскага стылю: *Зялёнай ніткай травень **вышывае*** (І.Багдановіч); *Над намі **мяцеліць** палын* (М.Шабовіч).

У залежнасці ад наяўнасці або адсутнасці ў значэнні слова канататыўнага кампанента вылучаюцца нейтральныя і канататыўныя лексічныя значэнні. Словы з нейтральнымі значэннямі не маюць эмацыянальна-экспрэсіўнага патэнцыялу: *горад, кніга, працаваць, сямнаццаць*. Для слоў з канататыўнымі значэннямі характэрна эмацыянальнасць: *найлепшы, лежабока, усмешка*.

Лексічнае значэнне слова цесна звязана з граматычным. Граматычнае значэнне ўдакладняе лексічнае. Напрыклад, у сказе *З саду далятала вясёлая гамана* (Т.Хадкевіч) дзеяслоў *далятала* мае лексічнае значэнне ‘чулася’ і граматычныя значэнні аб’зваснага ладу, незалежнага стану, незакончанага трывання, прайшлага часу, і спражэння, адзіночнага ліку, жаночага роду.

Граматычнае значэнне можа выражацца рознымі моўнымі сродкамі – прыстаўкамі, суфіксамі, канчаткамі, чаргаваннем гукаў, націскам, прыназоўнікамі, суплетыўнымі формамі. Напрыклад, суфікс *-эйш-* у прыметніку *старэйшы* ўтварае простую форму вышэйшай ступені параўнання, а граматычнае значэнне множнага ліку ў назоўніку *вучні* выражаецца канчаткам *-і*.

Дзякуючы лексічнаму і граматычнаму значэнням слова ў маўленні выконвае свае асноўныя функцыі.

Літ.: Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фразеалогія. Лексікаграфія. Фразеаграфія. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. 3-е выд. Мн., 1993; Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. Мн., 1994; Іўчанкаў В.І. Сучасная беларуская мова. Арфаграфія. Графіка. Лексікалогія (фразеалогія). Частка 1. Мн., 2001; Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні. Гродна, 2002.

Т.Я.Старасценка